

Rasa Antanavičiūtė

Menas ir politika

Vilniaus
viešosiose
erdvėse

Naujojo Vilniaus centro ant dab. Algirdo gatvės ašies projektas, architektai K. Biszewski, V. Mikučianis, 1945

monografija

Rasa Antanavičiūtė

Menas ir politika

Vilniaus viešosiose erdvėse

20 a. pirma pusė

| LAPAS |

Monografija parengta 2015 m. Vilniaus dailės akademijoje apgintos disertacijos „Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais“ pagrindu. Mokslinė vadovė prof. dr. (HP) Giedrė Jankevičiūtė

Recenzantai

Dr. Violeta Davoliūtė

Dr. Darius Staliūnas

Kalbos redaktorė

Dangė Vitkienė

Dizainas

Jonė Miškinytė

Laura Varžgalytė

Knyga leidžiama
bendradarbiaujant su

Knygos leidybą
iš dalies finansavo

Viršelyje – Ivano Černiachovskio paminklo nuotrauka,
fotografas B. Bučelis, 1964

ISBN 978-609-8198-11-9

© Rasa Antanavičiūtė, 2019

© Leidykla LAPAS, www.lapasbooks.com, 2019

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn. Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

„Tegu sprendžia laikas“, - sako istorija, ir ji teisi, nes amžininkai paprastai būna šališki [...]. Spręš palikuonys: jie mato įvykius iš laiko nuotolio, ankstesnių lemiamų įvykių kontekste, bet svarbiausia - jie jau žino pasekmes, o ne spėlioja ar numato kaip amžininkai. [Š]iandien [jie] nutrauks audeklą nuo šlovingo protėvio paminklo ir pasakys: „Vertinkite jį, vaikai, nes jūs paveldėsite tai, ką jis dėl mūsų padarė, o jo žygdarbis - pavyzdys, mokykitės!“ Ir ims tekėti upeliais iš kartos į kartą šventieji nesugriaunamo įsitikinimo žodžiai, ir per amžių amžius stovės liaudies širdžiai brangi statula! Šiandien nuo Baltosios iki Juodosios jūros, nuo Vyslos iki Ramiojo vandenyno žmonės garbina darbininką ir kovotoją už Rusijos reikalą - grafą M. N. Muravjovą.

B. NEVEROV,
Prie paminklo (У памятника),
Виленский вестник, 1898 11 09
Paminklas stovėjo iki 1915 m.

Paminklo pastatymo sunkumus šiandien lemia viena dabar madinga psichozė. Žmonės, kurie nėra linkę prisiimti asmeninės atsakomybės laikosi tam tikro demokratinio nusistatymo. Jie, mieliau, perduoda šiuos reikalus konkursams, kuriuose sprendimai priimami balsų dauguma, komitetams ir komisijoms. Visur vyrauja iniciatyvos, asmeninio susidomėjimo stoka ir galiausiai turime pusgyvį, diskusijose iškankintą, pertaisytą ir jėgos netekusį rezultatą.

Leninas ir vėl Vilniuje. Tokia mintis pirmiausia šauna į galvą, V. Kudirkos aikštėje Vilniuje išvydus keistoką paminklinę kompoziciją [...]. Tiesa, šis Leninas dar jaunas, taigi dar ne Leninas, o tik jaunasis Volodia Uljanovas. Rusų tapytojo Viktoro Michailovičiaus Orešnikovo paveiksle „Leninas egzaminų metu Universitete“ [...] jaunasis Volodia Uljanovas, tiek fiziškai, tiek metaforiškai – išraiška, nuotaika, „atmosfera“ kaip du vandens lašai panašus į mūsų Kudirką, išdygusį buvusioje Savivaldybės aikštėje.

Turinys

Pratarmė	14
Įvadas	18
Rusijos imperija 1895–1915 Modernaus politinio ženklinimo pradžia	40
UŽSAKOVAI IR VYKDYTOJAI	47
URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA	51
Naujasis miesto centras	52
Senasis miesto centras	57
Nauji maldos namai už miesto centro ribų	62
Parkai ir paveldosauga	64
PAMINKLAI	71
Michailo Muravjovo paminklas	73
Aleksandro Puškino paminklas	86
Jekaterinos II paminklas	91
Opozicinis Šv. Jono bažnyčios panteonas	106
SIMBOLINIAI ŽENKLAI IR RITUALAI	108
Pirmasis pasaulinis karas 1915–1920 Turistai ir revoliucionieriai	114
KAIZERINĖ OKUPACIJA	117
Paminklai: vilnietiškos tapatybės ženklai	138
TARP RUSIJOS, LIETUVOS IR LENKIJOS	143
Tarpukaris 1919–1939 Józefo Piłsudskio širdies miestas	153
UŽSAKOVAI IR VYKDYTOJAI	168
URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA	170
Aukštutinės pilies vakarų bokšto atstatymas	170
Józefo Piłsudskio širdies memorialas Rusų kapinėse	172
Katedros aikštės rekonstrukcija, Piłsudskio paminklo projektas ir Vilniaus generalinis planas	176
Varšuvos architektūros mokykla Vilniuje	190

PAMINKLAI	196
Adamo Mickiewicziaus paminklo projektas	204
SIMBOLINIAI ŽENKLAI IR RITUALAI	227
Antrasis pasaulinis karas 1939–1944 Pagaliau sostinė! Ir vėl provincija	239
UŽSAKOVAI IR VYKDYTOJAI	241
URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA	245
Vilniaus generalinis planas	245
Katedros aikštė	261
SIMBOLINIAI ŽENKLAI IR RITUALAI	268
Pokaris 1944–1953 Sovietinės sostinės statybos	283
UŽSAKOVAI IR VYKDYTOJAI	287
URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA	294
Vilniaus generalinis planas ir naujasis miesto centras	296
PAMINKLAI	310
Pergalės paminklo projektas	310
Dešimtosios sovietinės Lietuvos metinės ir Stalino paminklas	317
Ivano Černiachovskio jamžinimo ženklai	323
Lenino paminklas	331
SIMBOLINIAI ŽENKLAI IR RITUALAI	334
Pabaiga Politinio Vilniaus ženklinimo makrogijos	343
Nuorodos	354
Bibliografija	403
Iliustracijų sąrašas	414
Santrumpos	423
Pavadinimai originalia rašyba	424
Toponimai	426
Asmenvardžių rodyklė	433

1

Juozas Laivys, pasiūlymas, pateiktas
1994–1995 m. Lukiškių aikštės sutvarkymo
konkursui, fotografas S. Paukštys

Pratarmé

Šios knygos sumanymas kilo beveik prieš dešimtmetį iš nesmagumo, apimdavusio stebint centrinėse Vilniaus aikštėse kylančius naujus, bet vis sovietmetį primenančius monumentus – Gediminą Katedros aikštėje, Valdovų rūmus šalia jo, Mindaugą priešais Nacionalinį muziejų, Vinčą Kudirką buvusioje Savivaldybės aikštėje¹. Susimąstyti vertė inertiškas poreikis greitai statyti naujus paminklus nugriautųjų vietoje ir skirtingai paminklus suvokiančių stovyklų nesusišnekėjimas – vieni pageidavo aikštėse regėti nedviprasmiškus, lengvai atpažįstamus pavidalus (kunigaikštį, žirgą, rūmus), kiti – bendresnes, laisvesnes, todėl ir talpesnes, bet kryptingų mentalinių žiūrovo pastangų ar jautrumo aplinkai reikalaujančias įamžinimo formas (kalnelį, daubą, abstrakciją). Stebino ir paminklų konkursų bergždumas – kodėl neatsiranda tokių pasiūlymų, kurie įtikintų abi stovyklas ar bent jau nekeltų jokių abejonių dėl meninės kokybės?

Žaliojo tilto skulptūrų nukėlimas 2015 m. ir Valstybės šimtmečio proga Vilniaus bei kitų Lietuvos miestų aikštėms matuoti paminklai siūlo vis naujų priežasčių pergaltoti istorinės atminties įvaizdinimą, įpaminklinimą, įamžinimą ar pasirinkimą pamiršti. Stringanti paminklų statybos praktika liudija, kad kažkas su ja negerai. Gal vertėtų iš naujo atsakyti į klausimus, kodėl apskritai statome paminklus, ir pasižiūrėti, nuo ko viskas prasidėjo?

Gręžtis atgal į Vilniaus paminklų istoriją viliojo ir kadaise perskaitytas straipsnis apie kančias Vilniuje tarpukariu statant Adamo Mickiewicziaus paminklą². Ši drama buvo tokia artima šiandienai ir taip įtikinamai piršo Vilniaus, kaip miesto, pasmerktu vargti su savo memorialiniais paminklais, įvaizdį, kad atrodė prasminga ieškoti atsakymų 20 a. pirmoje pusėje. Be to, į praeitį taip pat vedė naivoka viltis, kad istorinė patirtis gali padėti geriau suprasti dabartį bei paskatinti nekartoti klaidų.

Šiai knygai jau dešimt metų. Jos nebūtų be 2009–2015 m. Vilniaus dailės akademijoje rengtos disertacijos, o šios nebūtų be prof. dr. (HP) Giedrės Jankevičiūtės, kuri buvo ne tik mokslinė vadovė, bet ir tyrimo bičiulė, be konstruktyvios dr. Dangiro Mačiulio kritikos ir palaikymo, be dr. Marijos Drėmaitės, dr. (HP) Laimos Laučkaitės, dr. (HP) Rasos Janonienės, dr. Larisos Lempertienės, dr. Ūlos Tornau patarimų ir draugiškos pagalbos.

Tam, kad disertacija virstų knyga, prireikė dar daugelio žmonių paramos. Pirmiausia idėja patikėjo leidyklos „Lapas“ vadovė Ūla Ambrasaitė, vėliau – Lietuvos kultūros tarybos ekspertai, skyrę reikalingą finansavimą. Ūlai dėkoju už kantrybę ir maloniai stebinančią pagarbą autorės nuomonei. Kultūros tarybai – už tai, kad leido krapštytis prie knygos ilgiau, nei buvo numatyta. Tikslinant istorinius faktus ir išplečiant nuorodų lauką reikšminga buvo mokslinių recenzentų prof. dr. Violetos Davoliūtės ir dr. Dariaus Staliūno pagalba. Labai įdomu buvo sulaukti pirmosios „tikros“ skaitytojos – gydytojos Kristinos Ryliškienės komentarų.

Dėkoju Dainiui Junevičiui ir Valentinui Gyliui už įsimenančias keliones po jų saugomas Vilniaus vaizdų kolekcijas ir už leidimus knygoje naudoti joms priklausančius atvirukus ir fotografijas. Iliustruoti knygą surastais ar sukurtais atvaizdais taip pat padėjo dr. Algė Andriulytė, dr. Karolis Kučiauskas ir Juozas Laivys.

Už atidumą ir jautrumą tiek autorei, tiek žodžiui ačiū redaktorei Dangei Vitkienei, o už malonų knygos kūną – dizainerėms Jonei Miškinytei ir Laurai Varžgalytei.

Myliu savo namų komandą – Evaldą, Igną, Tadą, močiutes Oną ir Reginą, – ne tik dėl to, kad ilgai kentėjo mano rymojimą prie stalo ir nesibaigiančias keliones, bet ir dėl to, kad jie tiesiog nuostabūs.

Įvadas

Tai knyga apie miestą, kuriame nuolat kirtosi skirtingų valstybių, tautų, politinių bendruomenių interesai. 1895–1953 m. Vilniuje pasikeitė devyni politiniai režimai. Dažna valdžios kaita vertė kaskart perrašyti miesto istoriją, perprasminti viešąją erdvę ir sykiu lėmė Vilniaus simbolinių vietų konfliktiškumą. Tad ši knyga yra apie politinių valdžių pastangas pasisavinti Vilniaus viešąją erdvę pritaikant ją savai ideologijai.

Dinamiška valdžios kaita leidžia palyginti skirtingų, dažnai viena kitos atžvilgiu priešiška nusiteikusių politinių jėgų strategijas simboliškai pasisavinti Vilnių. 19 a. pabaigoje – 20 a. pirmoje pusėje propagandos bei agitacijos mastas Europoje pasiekė kulminaciją, o viešoji erdvė tapo ryškiausia politinės galios simbolių raiškos arena, todėl šio laikotarpio Vilnius yra parankus aiškinantis tokių strategijų logiką.

Didžiąją dalį knygos užima Vilniaus centrinių viešųjų erdvių politinio ženklavimo istorijos rekonstrukcija. Tačiau pagrindinis šio tyrimo tikslas buvo išsiaiškinti lemiamas ženklavimo būdo pasirinkimo ir masto priežastis, atsakyti į klausimą, kodėl Vilniuje buvo pastatytas toks, o ne kitoks paminklas, kodėl buvo kuriami tokie ir ne kitokie miesto centro planai bei kodėl tam tikri projektai buvo įgyvendinti, o kiti taip ir liko popieriuje?

Atsigręžus atgal paaiškėjo, kad paminklai vieni nevaikšto ir kad miesto viešosios erdvės įprasminimo programą sudaro daugiau elementų: ideologiškai įkrauta architektūra (pavyzdžiui, Mokslininkų namas prie Lukiškių aikštės), urbanistinis miesto pertvarkymas (kaip antai naujojo miesto centro kūrimas), gatvių pavadinimai, įamžinimo ženklus lydintys ritualai (eisenos, mitingai, paminklų atidengimo ceremonijos) ir galiausiai visa tai anonsuojanti bei palydinti vieša retorika, padedanti „teisingai“ perskaityti įprasminimo programą ir apimanti ne tik įgyvendintus, bet ir neįgyvendintus projektus. Tyrimas išsiplėtė ir virto 20 a. pirmoje pusėje Vilniaus viešojoje erdvėje kurtos atminties kultūros³ istorija, kuri buvo rašoma analizuojant galios pozicijose buvusių jėgų veiksmus, t. y. aiškinantis, kodėl ir kaip politinė valdžia keitė arba siekė pakeisti Vilniaus viešąją erdvę.

Tyrimo pobūdį lėmė įsitikinimas, kad ir menas, ir menininkas yra tam tikro istorinio momento produktai ir kad abu jie priklauso nuo konkretaus konteksto, todėl ieškant atsakymų į šiuos klausimus teko nustatyti politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės simbolinių ženklų atsiradimo bei naikinimo aplinkybes, aptarti užsakovų (politinio elito) ir vykdytojų (kultūrinio elito – skulptorių ir architektų) vaidmenis įamžinimo ženklų atsiradimo bei naikinimo procese.

Aiškinantis užsakovų ir vykdytojų pozicijas bei intencijas svarbūs buvo ne tik įgyvendinti, bet ir neįgyvendinti viešosios erdvės ženklinimo projektai. Vaizduotėje kuriamas miestas, nubraižyta ar žodžiais perteikta architektūra daugeliu atvejų yra „patikimiausias epochos veidrodis, nesumenkintas kompromisų, kurie keičia pirminę idėją jai tampant kūnu“⁴. Visuomenei pristatyti, bet neįgyvendinti projektai dažnai tiksliau nei įgyvendintieji demonstruoja tą miesto viziją, kuri geriausiai atspindėjo propaguojamą ideologiją.

Knygoje taip pat vertinamas ženklinimo strategijų efektyvumas, t.y. aiškinamasi, kokį poveikį skirtingų politinių režimų „darbai“ mieste padarė fiziniam Vilniaus paveikslui ir jo įvaizdžiui. Čia buvo svarbu aptarti ne tik naujų politinių simbolių statybas, bet ir senųjų naikinimą – skirtingų ideologijų susidūrimus lydėjusį paminklų nukėlimą, pastatų funkcijų ir toponimų keitimą, miesto centro perkėlimą.

Knygos veiksmas vyksta dabartinio Vilniaus miesto centro teritorijoje, kuri apima Katedros aikštę ir jos apylinkes, Aukštutinę pilį ir kalną, Simono Daukanto aikštę, Rotušės aikštę, Aušros vartus, Gedimino prospektą, Vinco Kudirkos aikštę ir Lukiškių aikštę. Šiose vietose nagrinėjamu laikotarpiu politinio ženklinimo praktikos vyko intensyviausiai: visi 1895–1953 m. Vilniaus politiniai režimai jas rinkosi savo ideologijai reprezentuoti ir galiai įtvirtinti. Tos pačios simbolinę reikšmę įgijusios vietos ir šiandien funkcionuoja kaip valdžios ženklų demonstravimo centrai.

Miesto centro ribos tyrime peržengiamos tik tais atvejais, kai reikšminga politinio ženklinimo praktika būdavo perkeliama į priemiestį arba toliau nuo centro, pavyzdžiui, kuriant lenkiškąjį

Vilniaus išvadavimo memorialą istorinėse Rasų kapinėse arba statant paminklą Stalinui Stoties aikštėje.

Tiriamasis laikotarpis apima tris ilgesnius periodus, kurių metu dominavę politiniai režimai paliko giliai į miesto audinį įsispaudusių ženklų:

vėlyvoji Rusijos imperija (1895–1915),
Antroji Lenkijos Respublika (1919–1939),
pokario Sovietų Sąjunga (1944–1953),

bei šešis trumpus tranzitinius periodus, kurių metu spėta įgyvendinti tik nedaugelį planuotų pertvarkymų:

kaizerinė Vokietija (1915 m. spalio – 1919 m. gruodis),
Lietuvos Sovietų Respublika ir Litbelas
(1919 m. sausis – balandis),
Lietuvos Respublika (1920 m. liepa–spalis),
Lietuvos Respublika (1939 m. spalio – 1940 m. birželis),
Sovietų Sąjunga (1940 m. birželis – 1941 m. birželis), ir
nacistinė Vokietija (1941 m. birželis – 1944 m. liepa).

Chronologinės tyrimo ribos siejamos su atminties politikos pokyčiais. Ieškant šiuolaikinio politinio ženklavimo pradžios teko grįžti prie Rusijos imperijos modernizacijos. 19 a. antroje pusėje imperija ėmė taikyti kai kurias vakarietiškas masių valdymo ir konsolidavimo priemones. Kaip tik tuo metu pradėta simboliškai savintis viešąsias erdves statant paminklus, organizuojant masinius jų atidengimo ritualus ir keičiant toponimus. Nors Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašto – šešių gubernijų, kurios apėmė buvusias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) žemes – 19 a. istorijos periodizacijoje įprasta esminę imperijos politikos lūžį sieti su 1861 m. baudžiosios panaikinimu ir 1863 m. sukilimu⁵, Vilniaus viešosios erdvės istorijoje politinis ženklavimas moderniomis formomis ėmė reikštis tik 19 a. paskutiniame dešimtmetyje: 1895–1898 m. dab. Simono Daukanto aikštėje buvo pastatytas pirmasis paminklas istorinei asmenybei – generalgubernatoriui Michailui Muravjovui. Viešosios erdvės kolonizavimo strategijos ir atminties politikos pasikeitimą sąlygojo Vilniaus modernėjimas – miesto augimas, gyventojų skaičiaus didėjimas, dėl to vykusios socialinės transformacijos, ekonominis 19 a. pabaigos pakilimas ir vakarietiškų madų

vėjai, pagaliau pasiekę ir Rusijos imperijos provinciją. Paminklo asmeniui atsiradimas buvo naujovė, liudijusi apie modernaus politinio ženklavimo Vilniuje pradžia.

Tiriamąjį laikotarpį pabaiga sutampa su istoriografijoje įprasta 1953 m. riba, kuri skiria stalinizmo ir destalinizacijos eras. Stalino mirtis tik sąlyginai laikytina lūžio tašku – miesto viešosios erdvės ženklavimo praktikoje dar beveik dešimtmetį išsilaikė Stalino epochoje įtvirtinti principai, o įamžinimo formos iki aštunto dešimtmečio apskritai mažai pasikeitė, tačiau 1953-ieji žymėjo politinių orientyrų kaitos ir dalinės totalitarinio režimo liberalizacijos pradžia, lėmusią naujus atminties politikos orientyrus⁶. Be to, iki 1953 m. buvo užbaigti svarbiausi Vilniaus centrinės viešosios erdvės sovietizacijos darbai – sukurtas naujas miesto centras, aikštėse sudėlioti ideologiniai akcentai, patvirtintas generalinis miesto planas. Miesto sovietizacija buvo tęsiama ir toliau⁷, tačiau radikalieji pokyčiai įvyko kaip tik iki 1953-ųjų⁸.

Nacionalinės valstybės, istorija, atmintis ir politinis ženklavimas

Paminklai statomi siekiant įamžinti visuomenei svarbius istorinius įvykius ir asmenybes. Dėl to niekas nesiginčytų. Tačiau kas jaučia poreikį juos įamžinti? Visuomenė yra pernešygiškas abstraktus darinys, kad galėtų šioje srityje produktyviai veikti, pavyzdžiui, pastatyti paminklą be konkretaus atstovo. 19–21 a. šį vaidmenį, daugiau ar mažiau įgaliota, paprastai prisiima valstybė arba politinė valdžia. Ji inicijuoja įamžinimo kampanijas, yra stambiausias užsakovas, stato svarbiausius ir kontroversiškesnius reprezentacinius paminklus, kartais pasilieka šią prerogatyvą tik sau, išstumdamą jai neparankaus įamžinimo iniciatorių. Tad klausiti reikėtų, kodėl politinei valdžiai svarbios įamžinimo iniciatyvos, kodėl jai verta imtis atminties kultūros formuotojos vaidmens ir kam šios pastangos skirtos, kas yra įamžinimo iniciatyvų tikslinė auditorija?

Sociologai, istorikai ir filosofai, tyrę masinę politiką praktikuojančių modernių valstybių atminties politiką, šiuolaikinės viešosios erdvės įamžinimo arba simbolinio jos ženklavimo praktikas siejo su nacionalinių valstybių atsiradimu ir raida. Nacionalizmas, kaip politinis principas, remiasi prielaida, kad bendra kultūra yra pagrindinė socialinė (simbolinė) jungtis tarp vienos nacionalinės valstybės piliečių. Tad nacionalinė valstybė imasi kurti tautinę kultūrą ir istoriją arba įsivaizduojamą nacionalinę bendruomenę⁹.

Teoriškai svarbiausia paminklų funkcija yra ką nors priminti. Valstybinės atminties politikos atveju primenamieji įvykiai ir herojai nėra atsitiktinis faktų ir vardų rinkinys. Jie sudaro vertybinį ir ideologinį valstybės pagrindą. Mindaugas, Gediminas, Valdovų rūmai, Kudirka, Basanavičius, Laisvės kovos – visa tai yra laikančiosios Lietuvos valstybingumo rūmų konstrukcijos dalys. Pasirinkta įvykių ir herojų visuma sudaro valstybės didįjį istorinį pasakojimą, o jis yra konstruojamas taip, kad savos valstybės (taip pat ir svetimų valstybių) piliečių akyse legitimuotų esamos politinės tvarkos teisėtumą, pateisintų vyraujančią tvarką bei telktų valstybės gyventojus į vieningą bendruomenę¹⁰. Šitaip instrumentalizuojama istorija ir įamžinimas neišvengiamai veda prie tam tikrų iškreipimų: viena vertus, konstruojant didįjį pasakojimą randasi iš jo iškrentantys arba jo vientisumą ardantys, nepatogūs arba „neįdomūs“ istorijos tarpsniai, kuriuos linkstama užmiršti; kita vertus, siekiant pabrėžti didžiojo pasakojimo didybę ir herojiškumą tam tikri istorijos tarpsniai yra sureikšminami, paryškunami ir gali virsti mitais.

Šiuolaikinių įamžinimo praktikų principai pradėjo formuotis 19 a. pradžioje. Istorijos ir atminties instrumentalizavimo pradžią nacionalinių valstybių tyrėjai sieja su politinių valstybės valdymo modelių modernėjimu ir pilietinės visuomenės formavimusi¹¹. Tik tuomet, kai politinė valdžia iš tiesų (ar bent deklaratyviai) ėmė priklausyti nuo savo šalies piliečių (rinkėjų), didysis pasakojimas įgavo prasmę. Tik tuomet, kai visuomenei modernėjant monarchijos ir religijos reikšmė valstybės valdymui sumenko, o lemiančiu, politinę valdžią įteisinančiu veiksniu tapo piliečių daugumos palaikymas, atsirado reikalas paminklais, gatvių pavadinimais,

istorijos vadovėliais ir valstybiniais ritualais mokyti piliečius didžiojo pasakojimo, t. y. imtis propagandos.

Pasak britų istoriko Erico Hobsbawmo, po JAV nepriklausomybės karo ir Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, valstybės piliečiams tampant politinio gyvenimo subjektais, iškilo būtinybė sukurti alternatyvią „pilietinę religiją“, kuri įrodytų esamos valdžios teisėtumą ir, anot Eugeno Weberio, valstiečius paverstų prancūzais¹². Šiam tikslui labiausiai tiko istorija – pagal aktualius poreikius konstruojamas pasakojimas, demonstruojantis, kad esama santvarka ir valdžia yra istoriškai nulemtos. Istorija, arba selektyvūs bendros praeities pasakojimai, padėjo kurti nacionalinių valstybių pagrindus ir nacionalines tapatybes, o šios, savo ruožtu, telkė piliečius į vieną, tas pačias vertybes išpažįstančią bendruomenę, t. y. padėjo vykdyti masinę politiką. Efektyvesniam visuomenės narių valdymui imta kurti naujas tradicijas – istorines šventes ir ritualus, kurie veikė kaip bendruomenės vienijantis socialinės psichologijos instrumentas¹³. Pavyzdžiui, Bastilijos dieną liepos 4 d. pradėta švęsti praėjus 100 metų po Bastilijos užėmimo, o Sovietų Sąjungos pergalę Antrajame pasauliniame kare gegužės 9 d. – 1965-aisiais.

Nacionalizmo teorijos autoritetai sutaria, kad konsoliduojant visuomenę, t. y. įtvirtinant naują istorinį pasakojimą ir kuriant nacionalinę tapatybę, nuo 19 a. pradžios svarbiausi buvo trys veiklos barai: švietimas, masiniai valstybės istorijai reikšmingų datų ir veikėjų minėjimai, arba politiniai ritualai, bei paminklų ir kitų įamžinimo objektų viešosiose erdvėse statyba¹⁴. Kaip tik pastariesiems šiame tyrime ir skiriama daugiausia dėmesio.

Atminties politikos tyrimuose vartojami terminai gali būti suprantami skirtingai, tad jiems taip pat reikia skirti šiek tiek dėmesio. Kaip jau užsiminta, istorija knygoje suprantama kaip indas, kurį tam tikru metu tam tikru turiniu užpildo įgaliojimus turintys arba galia disponuojantys asmenys – politinės valdžios atstovų globojami visuomeniniai sambūriai ir (ar) politikai, pasitelkę profesionalius ekspertus (istorikus, muziejininkus, menininkus)¹⁵. Kiekvienas politinis režimas istorijos indą siekia užpildyti turiniu, kuris turėtų istorinę prasmę, t. y. sukurti savo

didįjį pasakojimą. Jei sutiksime, kad didysis pasakojimas turi galią demonstruoti visuomenei jos egzistavimą įprasminantį didį sumanymą¹⁶, tai sutiksime ir su tuo, kad vadovėliai ir viešoji erdvė yra pagrindinės atminties politikos įgyvendinimo priemonės, padedančios prisiminti arba užmiršti tam tikrus praeities įvykius. Taigi istorija čia traktuojama ne kaip statiška objektyvi duotybė, bet kaip dinamiškas, dominuojančios galios poreikius atliepiantis ir jos konstruojamas bei rekonstruojamas pasakojimas.

Vakarų nacionalinių valstybių politinės raidos tyrėjų suformuluota atminties politikos tyrimo metodika gali būti sėkmingai taikoma aiškinantis ne tik demokratinių valstybių masinės politikos principus. Rusijos imperija ar Sovietų Sąjunga nesukūrė unikalių, išorinei įtakai ir globaliai raidai nepavaldžių visuomenės valdymo modelių. Žinoma, kiekvienu atveju būtina atsižvelgti į specifines ypatybes: pavyzdžiui, Rusijos imperija ir Sovietų Sąjunga neprilygo Prancūzijai ar Didžiajai Britanijai pilietinės visuomenės brandumo atžvilgiu, o didysis pasakojimas šiose daugiakultūreose valstybėse sukosi apie kitokią ašį – jo tikslas buvo ugdyti ne nacionalinei, bet imperinei ar sovietinei ideologijai lojalias mases. Svarbu, be abejo, ir tai, kad skyrėsi visuomenės valdymo mechanizmų taikymo, t. y. atminties politikos praktikavimo etika – daugeliu atvejų Rusijos imperijoje ir Sovietų Sąjungoje tai daryta prievarta. Nepaisant skirtumų, įpaminklinimas ir simbolinių erdvių kūrimas šiose valstybėse buvo dalis to paties modelio, kuris buvo taikomas nacionalinėse valstybėse: sukurtas istorinis pasakojimas legitimavo esamą valdžią ir ideologiją, o naujos tradicijos, įamžinimo ženklai, politiniai ritualai ir švietimas siekė formuoti unifikotą daugiatautės valstybės piliečių tapatybę¹⁷.

Galios terminas knygoje vartojamas kalbant apie hierarchiškai aukštesnę politinę valdžią ir kontrolę, apie modernybės epochai ir ypač okupaciniams režimams būdingą primetamos tiesos diskursą arba brutalų dominavimą. Greta didžiojo tyrime vartojamas mažojo pasakojimo terminas suprantamas kaip galios atžvilgiu nedominuojančiai nacionalinei grupei svarbus istorinis naratyvas.

Jei simbolinis svarbiausių miesto erdvių įprasminimas yra dominuojančios politinės galios prerogatyva, o jų turinys tiesiogiai

priklauso nuo užsakovo politinių siekių, tai valstybės institucijų inicijuojamas, jų finansuojamas ir (ar) su jų žinia vykdomas miesto erdvių įprasminimas yra viešosios erdvės politinis ženklimas¹⁸. Tapatybės teorijoje ženklo (angl. marker) terminas taip pat vartojamas kaip tapatybės indikatorius, t. y. specifinis požymis, apibūdinantis individo tapatybę „kitiems“. Šiame tekste asmens tapatybės teorijos terminai taikomi tiriant miestovaizdį. Ženklas čia suprantamas kaip viešosios erdvės priklausomybės nuoroda, o miesto vietos pasisavinimas per politinės galios simbolius arba ideologizuotą ženklimą yra vadinamas viešosios erdvės priklausomybės pakeitimu, arba viešosios erdvės kolonizavimu.

Atminties politika knygoje suprantama kaip galios instrumentas, formuojantis didžiojo pasakojimo turinį ir kolektyvinę miesto gyventojų atmintį bei tapatybę. Politinis miesto viešosios erdvės ženklimas ir jį lydintys ritualai yra laikomi atminties politikos įgyvendinimo instrumentais arba, kitaip tariant, atminties kultūros manifestacijomis.

Kadangi knygoje ypač daug dėmesio skiriama vietai, atskirai reikia aptarti atminties vietų (pranc. les lieux de mémoire) sąvoką, kurią į mokslinį žodyną įtraukė prancūzų istorikas Pierre'as Nora. Vilniaus ir kitų nestabilios istorijos miestų viešosios erdvės tyrimams ir ypač šiam tyrimui, kuris skirtas dominuojančių politinių režimų šeiminkavimui mieste, atminties vietos sąvoka nėra pati tinkamiausia. Nora manymu, 20 a. aštuntame dešimtmetyje įsibėgėjęs istorijos mokslo demokratizavimo procesas (mikroistorijos, mažųjų pasakojimų atsiradimas) sąlygojo istorijos kaip visuotinės tiesos devalvaciją, o tai sukėlė didžiojo pasakojimo krizę. Dekonstravus šį pasakojimą teko ieškoti naujų praeities pažinimo instrumentų. Tuomet atmintis iškilo kaip autentiška ir dėl to „teisingesnė“ praeities pažinimo ir tapatybės konstravimo forma¹⁹. Šiame kontekste Nora aptariamoms Prancūzijos atminties vietos yra, pavyzdžiui, Verdeno mūšio laukas arba Eifelio bokštas, t. y. vietos, kuriose yra „įsikūnijusi prancūzų kolektyvinė arba nacionalinė atmintis“. Taigi, pasak jo, atminties vieta – tai tokia vieta, su kuria tapatinasi dauguma valstybės (regiono ar miesto) gyventojų.

Tiriamąjį laikotarpį Vilniuje tokių vietų, be abejojimo, būta, jas puoselėjo senieji miesto gyventojai lenkai ir žydai, tačiau kolektyvinė miestiečių atmintis ir vyraujantis didysis pasakojimas dažniausiai nesutapdavo. Didįjį pasakojimą formuodavo ne pasirinktos, o primastos politinės valdžios atstovai, kurie paisydavo ne Vilniaus gyventojų, bet galios požiūriu dominuojančių bendruomenių – Vilnių inkorporavusių valstybių – ideologijos ir politinių interesų. 1895–1953 m. Vilniuje praktikuota atminties politika ir jos įgyvendinimo instrumentai dažniausiai taikėsi ne į senuosius miesto gyventojus, bet į naujai politinei galiai svarbesnes auditorijas. Beveik visa 1895–1953 m. Vilniuje praktikuota atminties politika brutaliai rašė ir perrašinėjo vietos istoriją turinčiųjų politinę galią naudai. Tuo tarpu atminties vietos, pagal Nora apibrėžimą, yra organiškai susiformavusios lokalsios kolektyvinės atminties talpyklos. Tad 20 a. pirmos pusės Vilniaus atveju apie atminties vietas galima kalbėti tik aptariant tarpukarių ir mažuosius miesto gyventojų pasakojimus likusiu metu.

Nors iki Antrojo pasaulinio karo lenkai ir žydai sudarė po 30–40 proc. miesto gyventojų, šių tautinių grupių mažieji pasakojimai Vilniaus viešojoje erdvėje skleidėsi skirtingai. Lenkai visą tiriamąjį laikotarpį bet kokiomis aplinkybėmis atkakliai siekė paženklinti jų nacionaliniam pasakojimui svarbias Vilniaus atminties vietas. Jų istorinis pasakojimas, kuris iki 1919–1920 m. reiškėsi represinėmis sąlygomis, tarpukariu tapo didžiuoju ir buvo įprasminamas daugelyje miesto vietų. Tuo tarpu žydai savo nacionalinį pasakojimą puoselėjo simboliškai reikšmę suteikdami pačiam Vilniaus miestui (Vilne, Šiaurės Jeruzalei) ir tam tikroms miesto vietoms bei institucijoms – Didžiosios sinagogos kiemui, senosioms žydų kapinėms Šnipiškėse, JIVO institutui, stovėjusiam dab. Antano Vivulskio gatvėje, ir žydų bendruomenės pastatui, buvusiam dab. Vinco Kudirkos aikštėje²⁰. Miesto centre neatsirado žydų didžiojo pasakojimo veikėjams ir įvykiams skirtų paminklų ar memorialinių lentų²¹. Viena vertus, „tūkstantmetė žydų klajonių, tremties ir migracijos patirtis lėmė tai, kad [...] vietoms buvo teikiama mažesnė svarba ir emocinė reikšmė“²² nei nešiojamiems simboliams (Toros ritiniui ar Vilniaus Gaono

portretui). Kita vertus, žydai niekuomet nekontroliavo Vilniaus viešosios erdvės ir neturėjo galimybės čia laisvai demonstruoti savo tautinės kultūros ženklų. Tad knygoje gerokai daugiau dėmesio skiriama lenkiškojo nei žydiškojo mažojo pasakojimo atminties kultūros reiškiniams.

Tiek nacionalinių judėjimų, tiek bendruomenių tapatybių, tiek masių sovietizacijos tyrėjai pabrėžė ritualo reikšmę įtvirtinant perrašytą istorinį pasakojimą²³. Šiame tekste ritualais vadinamos paminklų atidengimo ceremonijos, masiniai valstybės istorijai reikšmingų datų ir veikėjų minėjimai, valstybinės šventės: politinių lyderių atvaizdų ir politinės simbolikos, nacionalinių ir (ar) valstybinių simbolių demonstravimas. Tokius lengvai įgyvendinamus ir laikinus veiksmus, perimdama Michaelio Billigo terminą, vadinu banaliuoju ženkliniu²⁴. Pastarasis yra iki šiol plačiai paplitusi atmintį bei tapatybę formuojanti socialinės inžinerijos ir atminties politikos įgyvendinimo priemonė.

Dailės ir valstybės ryšių tyrimai

Meno ir politikos ryšiais susidomėta 20 a. pradžioje²⁵, tačiau tokie tyrimai pagreitį įgavo devintame ir dešimtame praeito amžiaus dešimtmečiuose, aktualėjant ir plėtojantis socialinei dailėtyrai. Pirmiausia dailėtyrininkai, sociologai ir istorikai atsigręžė į totalitarinių valstybių kultūros politiką ir propagandą²⁶, vėliau imti tyrinėti ir kiti, mažiau dramatiški dailės ir valstybės bendradarbiavimo atvejai.

Vilniaus viešosios erdvės istorija aktyviai imta domėtis prieš gerą dešimtmetį, o dabar galime stebėti dėmesio Vilniaus istorijai bumą – vien 2016 m. lietuvių kalba nemažais tiražais išleistos aštuonios miesto pažinimui skirtos naujos knygos, apgintos trys daktaro disertacijos, nemažta susidomėjimas teminėmis ekskursijomis po miestą.

Tirti dailės ir valstybės bendradarbiavimą galima pasitelkiant skirtingas prieigas – tai gali būti totalitarizmo dailės, nacionalinio stiliaus, oficialiojo stiliaus, socialinių ryšių, kultūrinės atminties,

simbolinio erdvių užvaldymo ar konkrečių dailės istorijos fenomenų atvejo studijos. Rengiant šią monografiją talkino kelių tipų publikuoti tyrimai.

Pirmoji meno ir politikos tyrimų grupė – tai tiesiogiai su Vilniumi nesusijusių atminties, įamžinimo, dailės ir valstybės bendradarbiavimo fenomenų, kaip antai totalitarinių valstybių meno²⁷, Vakarų paminklų istorijos²⁸, Pirmojo pasaulinio karo atminties²⁹, studijos. Jos padėjo apsibrėžti šio tyrimo metodus, pasirinkti instrumentus, susidaryti platesnio Vilniuje vykusių pertvarkymų konteksto vaizdą. Ypač naudingi buvo Pirmojo pasaulinio karo įamžinimo praktikų ir šio karo atminties vietų formavimo tyrimai, ypatingo susidomėjimo sulaukę paskutiniame 20 a. dešimtmetyje. Kaip tik šis, daugelį Europos piliečių tiesiogiai palietęs karas sukėlė masinių karo memorialų kūrimo sąjūdį, paskatino naujai interpretuoti įamžinimo formas. Pirmojo pasaulinio karo įamžinimo praktikų studijose pasitelktos socialinės dailėtyros ir kolektyvinės atminties priegijos tinka ir tyrinėjant viešosios erdvės simbolinio savinimosi istoriją apskritai.

Antrąją tyrimų grupę sudaro tekstai, atskleidžiantys viešosios erdvės ir politinio ženklinimo strategijas, įgyvendintas 19 a. pabaigoje – 20 a. pirmoje pusėje su Vilniumi tiesiogiai susijusiose šalyse – Rusijos imperijoje, Vokietijoje, Lenkijos Respublikoje, Sovietų Sąjungoje. Jie leido palyginti „imperijų“ periferijoje – Vilniuje – ir jų centruose (sostinėse) vykusių politinio ženklinimo planų ir įgyvendintų projektų bendrumus bei skirtumus. Šie tekstai padėjo geriau suprasti Vilniuje vykusių pertvarkų tikslus ir priežastis, įvertinti jų grynumą, intensyvumą, efektyvumą.

Rusijos imperijos viešųjų erdvių politinio ženklinimo klausimus nagrinėjo imperijos etninės politikos problemas analizuojantys Vakarų mokslininkai, kurie domėjosi vakarinių imperijos gubernijų „rusinimo“ politika³⁰. Rusijos imperijos tautinę politiką Lietuvoje nuosekliai tyrinėja Darius Staliūnas³¹. Pirmosios sovietinės okupacijos ir pokario pertvarkymai buvo vertinami atsižvelgiant į etapinius totalitarinio meno tyrimus – Boriso Groysso, Igorio Golomstocko, Vladimiro Paperny ir kitų studijas³². Nuo 20 a. paskutinio dešimtmečio pačioje Rusijoje

Rusijos imperija
1895–1915

Modernaus politinio ženklavimo pradžia

Pasaulietinių politinių simbolių statyba viešojoje miesto erdvėje įgavo prasmę valstybėms modernėjant, monarchijai bei religijai prarandant aktualumą ir iš čia kylant poreikiui ieškoti naujų pasikeitusios visuomenės vienijimo vardiklių. Modernios visuomenės formavimosi pradžia Rusijos imperijoje siejama su baudžios panaikinimu 1861 metais. Nepaisant išlygų, su kuriomis ši laisvė buvo apribota, panaikinimas atvėrė galimybes keisti gyvenamąją vietą ir pragyvenimo šaltinį, o tai leido plėtotis pramonei. Pastaroji savo ruožtu lėmė miestų augimą ir visuomenės modernėjimą. Ypač intensyvi industrializacija 1891–1900 m. sąlygojo ne tik miestų plėtrą, bet ir naujos, individualizuotos ir dinamiškos visuomenės, kurią tik iš dalies varžė luominiai ir religiniai saitai, formavimąsi. Didėjo laisvųjų profesijų atstovų (inžinierių, teisininkų, bankininkų, gydytojų) paklausa ir įtaka.

Per 1905–1906 m. revoliuciją įvykdyti imperijos valdymo bei vidaus politikos pakeitimai buvo dar vienas svarbus žingsnis modernizacijos link. 1905 m. Rusijoje įsigaliojo konstitucinė

5

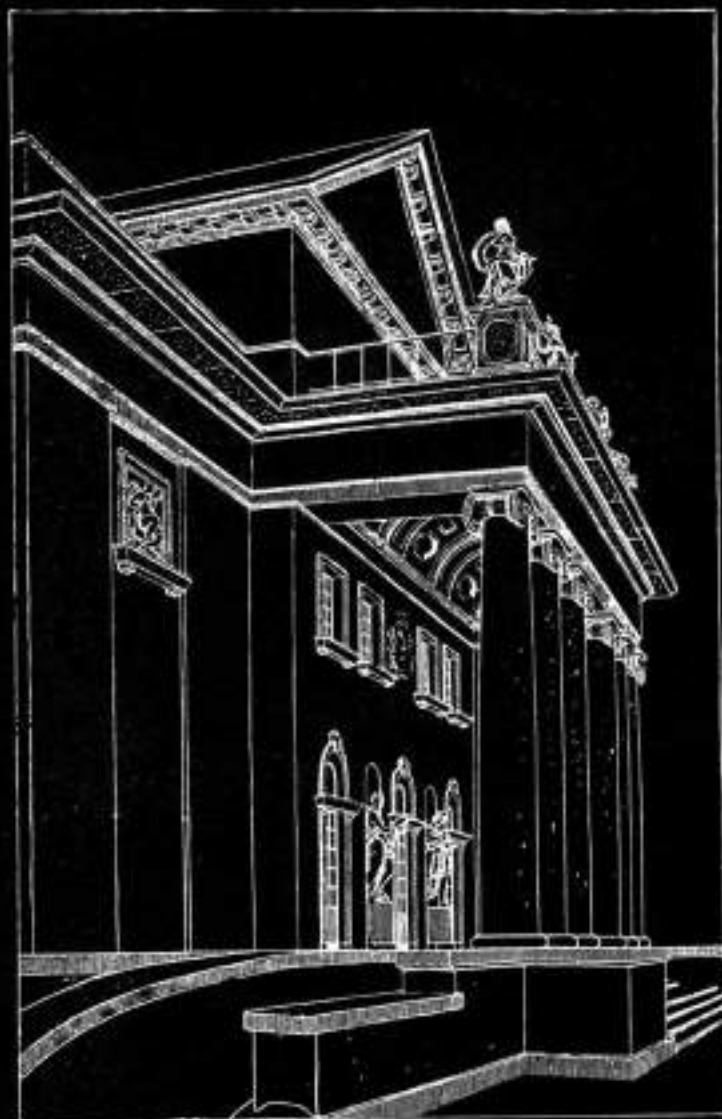
Nikolajaus (Žvėryno)
tilto atidarymas, 1907

1882 m. įrengti evakuaciniai laiptai po rotušės portiku, tačiau pastatas neatitiko pasirodančių trupių ir žiūrovų poreikių bei saugumo reikalavimų, o vietinė valdžia norėjo kilstelėti miesto bei Šiaurės Vakarų krašto prestižą, tad 19 a. paskutiniame dešimtmetyje pradėtas svarstyti naujo, visoms tautinėms grupėms atviro miesto teatro statybos klausimas.

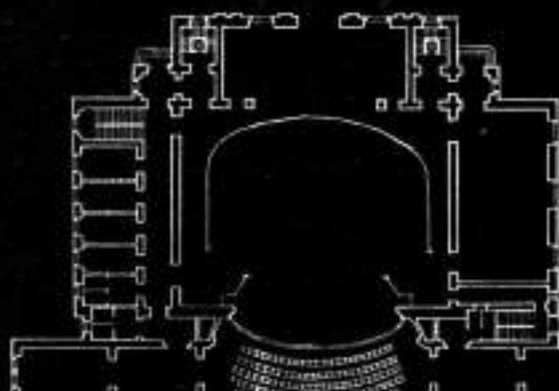
1898 m. generalgubernatoriaus įsakymu buvo sudaryta komisija, turėjusi parengti teatro projektą¹²⁰. 1899 m. buvo siūloma jį statyti Lukiškių aikštėje prie Šv. Jurgio prospekto¹²¹. Kiek vėliau miesto dūma statybai numatė sklypą ties Kareivių ir Tverės gatvių (apytiksliai dab. Pakalnės ir Geležinio Vilko g.) kampu, netoli Šv. Jurgio prospekto¹²². 1911–1912 m. miesto valdyba suorganizavo architektūrinį tūkstančio vietų teatro projekto konkursą, kurį laimėjo Varšuvos architektas Czeslawas Przybylskis¹²³ (il. 6). Prestižinio miesto teatro projektas Lukiškių aikštės rajone nebuvo įgyvendintas, nes dūmai nepavyko gauti negražinamos valstybės paskolos – imperijos administracija sutiko suteikti paskolą tik rusų teatro statybai, o tokios sąlygos neatitiko dūmos lūkesčių – tačiau faktas, kad teatrą planuota statyti Lukiškių aikštės prieigose, patvirtina, jog 20 a. pradžioje reprezentacinis modernaus miesto centras vystėsi kaip tik ten.

Vis dėlto naujajame miesto centre įsikūrusios imperinės įstaigos rusišku jo nepavertė. Daugumą reprezentacinių pastatų išilgai prospekto ašies statė vietinės kilmės užsakovai. Jie nebuvo imperinės ideologijos šalininkai, o architektūros formomis siekė pabrėžti savo modernumą, kosmopolitiškumą ir komercinę sėkmę, o ne politinį lojalumą, tad prie oficialiųjų simbolinių vietų kūrimo niekaip neprisidėjo. Prospekte iškilo prabangūs viešbučiai „Bristol“ (archit. Korojedovas, 1900, dab. Gedimino pr. 22–24) ir „Šv. Jurgio“ (archit. Tadeusz Rostworowski, 1895, dab. Gedimino pr. 20), Žemės bankas (archit. Vincentas Gorskis, 1891, dab. Gedimino pr. 6), pirklių klubo rūmai (archit. Prozorovas, 1913, dab. Gedimino pr. 35/1), 1901–1904 m. naujame Izaoko Smaženewicziaus name veikė Didysis Vilniaus teatras (archit. Korojedovas, 1900, dab. Gedimino pr. 22–24).

TEATR MIEJSKI W W
PROJEKT KONKURSOWY

FRAGMENT ELE

Tie patys vietiniai investuotojai statė prospekte privačius istorizmo stiliaus rezidencinius ir nuomojamus gyvenamuosius namus, restoranus, kavines, parduotuves. Naujasis užstatymas dėl minėtų prižasčių politinės potekstės neturėjo, panašaus stiliaus pastatų galėjo atsirasti bet kuriame Europos mieste. Taigi svarbiausioji imperinio Vilniaus urbanistinė ašis ir reprezentacinis miesto centras – Šv. Jurgio prospektas – 1895–1915 m. vystėsi jungtinėmis imperijos administracijos ir vietinių investuotojų pastangomis, bet dominuojant privačių turto savininkų iniciatyvai bei skoniui. Ir imperinių, ir privačių užsakymų vykdytojai orientavosi į tas pačias architektūrines madas, tad iš esmės 1895–1915 m. į Vilnių iš Rusijos importuota architektūra žymesnės įtakos 20 a. pradžios Vilniaus paveikslui neturėjo.

Senasis miesto centras

Nepaisant imperinio centro plėtros aplink Šv. Jurgio prospektą, miestiečių sąmonėje tikrasis Vilniaus centras, kaip buvo, taip ir liko senamiestyje – Teatro skvere ir Vokiečių gatvėje (pavyzdžiui, 1908 m., svarstant elektrinio tramvajaus perspektyvas ir maršrutus, miesto dūmoje vis dar buvo teigiama, kad „miesto tramvajus turi sujungti visus miesto pakraščius su jo centrine dalimi – Didžiąja ir Vokiečių gatvėmis“¹²⁴). Aplink Teatro skverą buvo išsidėstę svarbiausi įvairių konfesijų maldos namai: buv. Šv. Kazimiero bažnyčioje nuo 1832 m. veikė Vilniaus gubernijos stačiatikybės centras – Šv. Mikalojaus soboras, greta buvo Šv. Dvasios vienuolynas ir cerkvė su Vilniaus šventųjų kankinių relikvijomis¹²⁵ ir 1821 m. Šv. Trejybės (Unitų) bažnyčioje įkurdinta Apreiškimo cerkvė su Vilniaus (Lietuvos) stačiatikių seminarija (1845–1929), netoliese taip pat veikė Vilniaus Didžioji sinagoga, paparinė Šv. Jono bažnyčia, katalikiškieji Aušros vartai, Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia ir lietuviška Šv. Mikalojaus bažnyčia.

6

Miesto teatro, kuris turėjo būti statomas
Lukiškių aikštės prieigose, konkursinis
projektas, architektas Cz. Przybylski, 1912

Вильна
Wilno

Ботанический садъ
Ogród Botaniczny

Intensyvia miesto plėtra pasižymėjusiu 1895–1915 m. laikotarpiu tiek naujajame reprezentaciniame, tiek senajame Vilniaus centre atsirado vos keli ideologizuoti urbanistiniai ir architektūriniai akcentai. Tokių vangų imperinio miesto įvaizdžio kūrimą sąlygojo keletas veiksnių. Pirmia, mieste ir visame Šiaurės Vakarų krašte trūko aktyvių imperinės tapatybės kūrimo darbininkų: svarbiausias asmuo čia buvo generalgubernatorius, tačiau jo galimybės buvo ribotos, iniciatyvas varžė daugiapakopė biurokratinė sistema, o miesto dūmos dauguma ir privatūs vystytojai nebuvo lojalūs imperijai ir labiau rūpinosi praktiniais miestiečių gyvenimo bei nuosavo verslo reikalais.

Antra, miesto administracijos galimybės keisti Vilniaus viešosios erdvės tapatybę buvo menkos: miesto žinioje buvo tik nedidelė miesto žemė, nekilnojamojo turto ir infrastruktūros dalis, finansinės galios ir teisiniai įgaliojimai buvo riboti, tad didesnio užmojo urbanistinės reformos nebuvo įmanomos. Menkas miesto finansines galias liudija, pavyzdžiui, elektrinės statybos finansavimo modelių paieškos¹³¹, miesto administracija nedaug tepresidėjo ir prie 1894 m. atidaryto metalinio Žaliojo tilto¹³², ir prie Nikolajaus tilto statybos¹³³. Net reguliuoti miesto plėtrą pagal minėtą 1875 m. Vilniaus planą buvo sudėtinga, nes norint nutiesti ar paplatinti gatvę tekdavo išpirkti žemę bei namus iš privačių savininkų, o tam stigo lėšų. Be to, biurokratizuota Vilniaus viešosios erdvės keitimo projektų tvirtinimo tvarka užėmė daug laiko ir paprasčiausias gatvės tiesimo ne pagal planą reikalas trukdavo metų metus. Kita vertus, dažnai ši tvarka buvo ignoruojama – žemės savininkai savo sklypuose gatves savavališkai nutiesdavo nepaisydami priimtojo plano, ir miestui tekdavo su tuo susitaikyti¹³⁴. Taigi, atsižvelgdamas į realias galimybes, miestas daugiau drausmino ir ribojo, nei skatino ir formavo. Privatiems investuotojams aktyviai plėtojant apolitiškas miesto statybas, Vilniaus administracija neturėjo nei valios, nei reikiamų instrumentų bent kiek reikšmingesnėms urbanistinėms pertvarkoms.

8

Rusiškojo bizantinio stiliaus mediniai
Botanikos sodo vartai, 1911

Ir, trečia, 19–20 a. sandūroje Vilniaus urbanistika ir architektūra dar nebuvo geidžiami politinės ir ideologinės propagandos instrumentai. Tik 20 a. pirmaisiais dešimtmečiais miestų statyba apskritai tapo pripažinta atskira disciplina. 19 a. pabaigoje – 20 a. pradžioje miestas pirmiausia buvo suvokiamas kaip verslo, pramonės ir modernizacijos, o ne ideologijos raiškos erdvė. Tikru ideologiniu valstybės veidrodžiu miesto audinys tapo tarpukariu, ir ypač ten, kur įsigalėjo totalitariniai režimai.

Nauji maldos namai už miesto centro ribų

Tradicinė 19 a. imperijoje plačiai taikyta miesto erdvių kolonizavimo priemonė – stačiatikių maldos namų statyba – 19 a. pabaigoje – 20 a. pradžioje persikėlė į naujus miesto rajonus: 1898 m. pabaigta Aleksandro Neviškio cerkvė Naujajame pasaulyje (dab. Naujininkai); 1909 m. – Arkangelo Mykolo cerkvė Šnipiškėse¹³⁵ ir Dievo Motinos ikonos „Ženklas iš dangaus“ cerkvė Žvėryne. Paskutinioji imperinė Šv. Konstantino ir Michailo (Romanovų) cerkvė Vilniuje buvo užbaigta 1913 m. Zakreto aikštėje (dab. Jono Basanavičiaus g. 27), pažymint kunigaikščio, Lietuvos didžiojo etmono Konstantino Ostrogiškio 300-ąsias mirties metines¹³⁶ ir Romanovų dinastijos viešpatavimo 300 metų jubiliejų (il. 9). Šis dvigubas jubiliejus buvo viena iš visų Rusijos imperiją apėmusių memorialinių kampanijų, neaplenkusių ir Vilniaus¹³⁷. 1908 m. 79 valstybės dūmos nariai nusiuntė Vilniaus ir Lietuvos arkivyskupui Nikandrui telegramą, kurioje prašė inicijuoti įsimintinoms datoms skirtos cerkvės statybas. Jas finansavo garsus Maskvos mecenatas, valstybės tarėjas Ivanas Kolesnikovas, o suprojektavo Maskvos architektai Vladimiras Adamovičius ir Aleksandras Špakovskis¹³⁸. Iš Maskvos importuota Romanovų cerkvė iš kitų 20 a. pradžioje Vilniuje statytų stačiatikių šventovių išsiskyrė savo memorialine funkcija ir konservatyvia politinio ženklinimo

9

Šv. Michailo ir Konstantino cerkvė,
architektai V. Adamovičius, A. Špakovskis,
1913

ВИЛЬНА.

Храмы - Памятникъ въ память 300-лѣтня
Дина Романовыхъ.

10

Teatro skveras (dab. Rotušės aikštė) prieš
rekonstrukciją, fotografas J. Czechowicz,
1870–1880

11

Teatro skveras (dab. Rotušes aikšte) po
rekonstrukcijas, fotografas S. F. Fleury,
1903–1908

12

Aukštutinės pilies kalnas ir bokštas,
fotografas S. F. Fleury, apie 1896

13

Vartai į Pilies kalną, 1908

14

Aukštutinės pilies griuvėsiai,
1904–1905

15

Šv. Aleksandro Neviškio koplyčia (1865–1919)
Šv. Jurgio skvere (dab. Vinco Kudirkos aikštė),
fotografas A. Cinowiec, 1890–1904

ties kiekviniu šuoliu. Aneksuotose teritorijose greta imperijos valdovų buvo įamžinti svarbūs asmenys, prisidėję kraštą prijungiant ar jį valdant: 1870 m. Varšuvoje buvo atidengtas paminklas 1831 m. sukilimą numalšinusiam Lenkijos Karalystės valdytojui Ivanui Paskievičiui, 1888 m. Kijeve – kovotojui prieš Abiejų Tautų Respubliką Bohdanui Chmelnickiui, 1910 m. Rygoje ir Revelyje (dab. Talinas) – Petru I. Paminklai valdovams ir kultūros veikėjams buvo statomi visoje imperijoje: paminklai Aleksandrui II buvo pastatyti Kišiniove (1883), Čenstakavoje (1889) ir Helsinkyje (1894), Aleksandrui Puškinui – Kišiniove (1885) ir t. t.¹⁵⁷ Paminklų atidengimo iškilmės pritraukdavo daug svečių, jose dalyvaudavo ir būsimi bei esami Vilniaus generalgubernatoriai, Vilniaus gubernatoriai ir burmistrai¹⁵⁸, kurie ir atsivežė paminklų statymo ir iškilmingo jų atidengimo tradicijas į Vilnių.

Michailo Muravjovo paminklas

Pirmasis Vilniaus viešojoje erdvėje įamžinto moderniojo Rusijos imperijos didžiojo pasakojimo herojus buvo Vilniaus generalgubernatorius grafas Michailas Muravjovas (1796–1866). Naująją įamžinimo praktiką inicijavo generalgubernatorius Kachanovas. 1891 m. jis kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, kad šis tarpininkautų prašant imperatoriaus leidimo pradėti rinkti aukas Michailo Muravjovo paminklui Vilniuje¹⁵⁹. Paminklo atidengimu norėta 1896 m. iškilmingai pažymėti šimtąsias Muravjovo – ypač nusipelnusio „atkuriant rusiškuosius Vilniaus pradus“ – gimimo metines. Imperatoriaus leidimas buvo gautas per mėnesį kartu su reikalavimu pateikti derinti paminklo projektą.

Daugumai imperinių paminklų lėšos buvo kaupiamos renkant šalies gyventojų (dažniausiai valdininkų ir verslininkų) bei Stačiatikių bažnyčios aukas, tokiu būdu simboliškai įtraukiant visuomenę į paminklo statybas (jei lėšų trūkdavo, skirtumas paprastai būdavo dengiamas iš valstybės išdo). Generalgubernatorius greičiausiai žinojo, kad Šiaurės Vakarų krašte aukotojų

21

Poeto Aleksandro Puškino paminklas
(1900–1915), fotografas S. F. Fleury, 1900

22

Puškino skveras,
apie 1903–1912

BILIBIA. Bust of General Caceres

Vilna

Place du Cathédrale
(La dernière Kermesse de St. Casimir)

NO. 147

23

„Paskutinė Kaziuko mugė
Katedros aikštėje“, 1900–1901

24

Žemės ūkio paroda Katedros aikštėje,
fotografas S. F. Fleury, 1891–1897

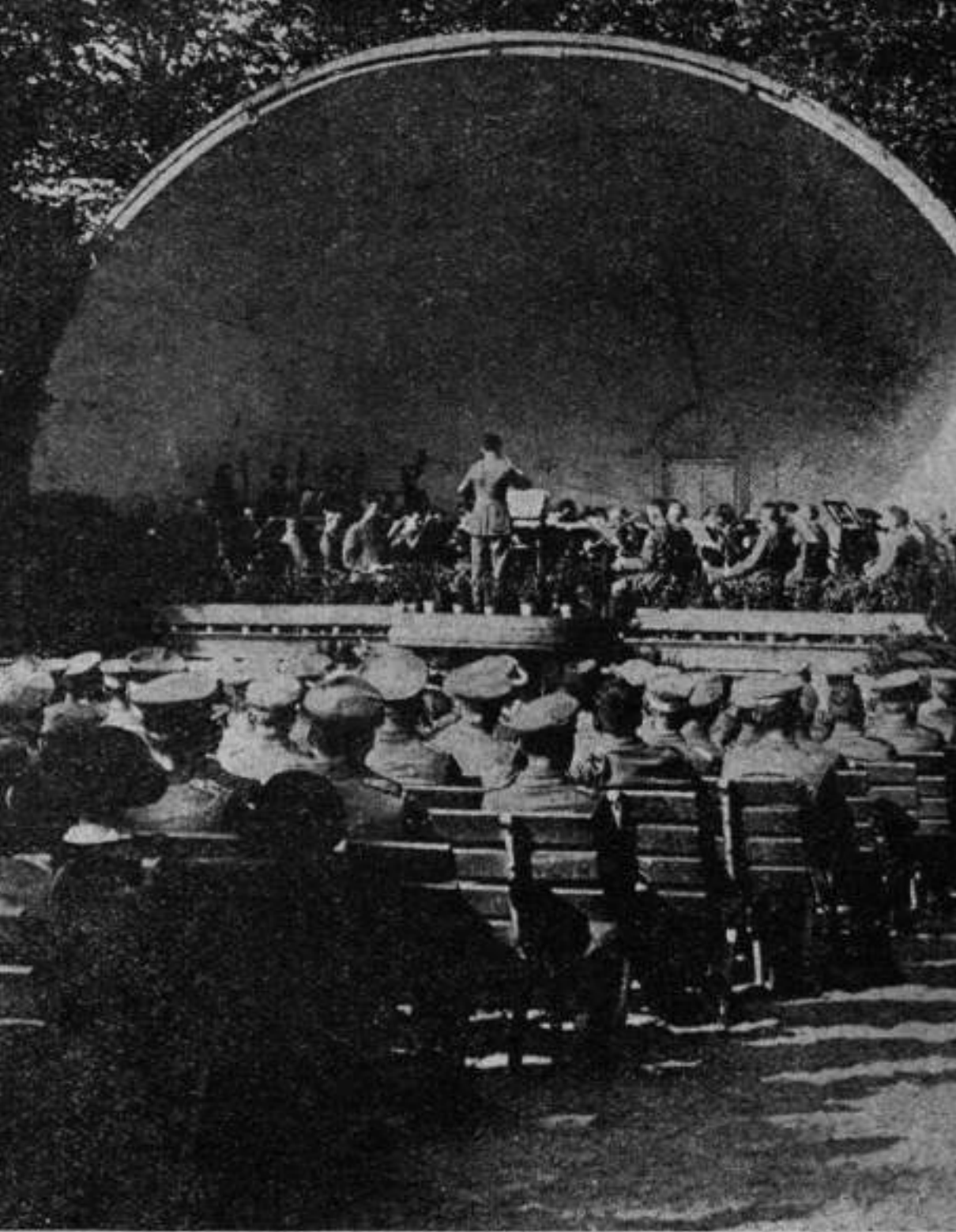
25

Imperatorės Jekaterinos II paminklo statymas,
fotografas A. Cinowiec, apie 1900–1903

26

Grupė žmonių prie Jekaterinos II
paminklo (1904–1915), 1904

Pfingstkonzert im Bernhard

42

Paminklas vokiečių ir rusų kariams
Antakalnio karių kapinėse,
architektas K. [?] Dammeier,
skulptorius R. E. Kuöhl, 1918,
fotografas A. Vasilenko

43

Žurnalo viršelis su miegančio liūto
paminklu (1917–1948) Zakreto
(dab. Vingio) vokiečių karių kapinėse,
skulptorius G. Grasegger, 1917

Bilderschau

der Wilnaer Zeitung

DER LÖWE VON WILNA

Das neue Denkmal auf dem Heldenfriedhof in Sakret. Entwurf von Prof. Grassberger.

Phot. Bauder

44

Kareivių namų interjeras,
1915–1918

45

Karinio orkestro koncertas
Lukiškių aikštėje, 1915–1918

Maršalo Józefo Piłsudskio širdies
memorialas Rasų kapinėse,
architektas W. Jastrzębowski, 1939

69

Katedros aikštės rekonstrukcijos
projektas, architektai R. Gutt, S. Bukowski,
L. T. Dąbrowski, 1938

70

Katedros aikštēs rekonstrukcijas
maketas, dailinikas L. Sleņdziņski, 1937

72, 73

Konkursiniai Józefo Piłsudskio paminklo Varšuvoje projektai: viršuje – skulptorius H. Kuna, architektas A. Boni, 1937; apačioje – skulptorius M. Wnuk, architektas J. Kocimski, 1937

74

Konkursinis Józefo Piłsudskio paminklo Vilniuje projektas, skulptoriai J. Reichert, F. Toth, K. Tołłoczko, 1938–1939

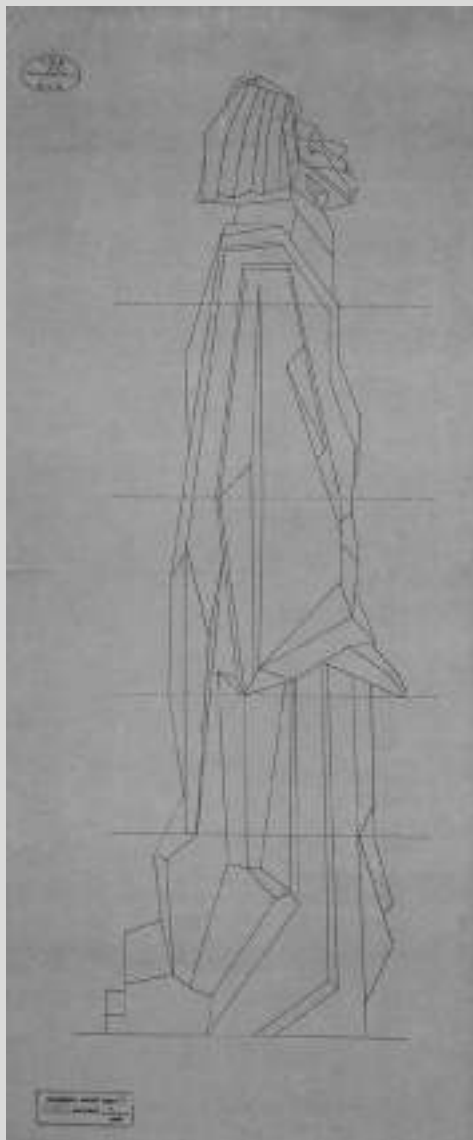
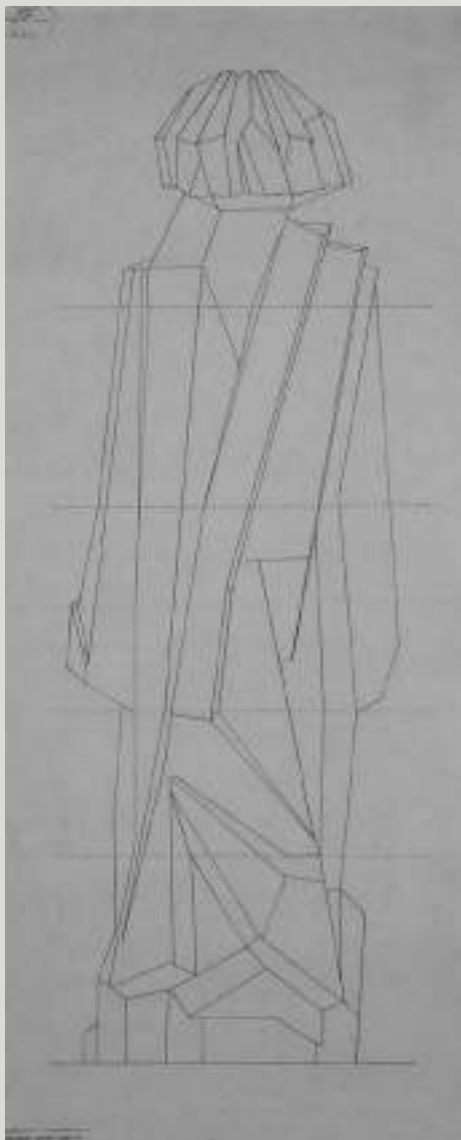
77

Valstybinio banko pastatas (dab. Gedimino pr. 14),
pagrindinis jėjimas ir horeljefas „Fortūna“,
architektai S. Galėzowski, J. Pankowski,
skulptorius T. Godziszewski, 1938

78

Socialinio draudimo įstaigos
būstinė (dab. Gedimino pr. 27),
architektai S. Murczynski, J. Soltan, 1938

83, 84

Poeto Adamo Mickiewiczaus paminklo Vilniuje brėžiniai, skulptorius Z. Pronaszko, 1922

85

Adamo Mickiewiczaus paminklo (1924–1939) Vilniuje atidengimo iškilmės, priekyje eina Józefas Piłsudskis, fotografas J. Bułhak, 1924

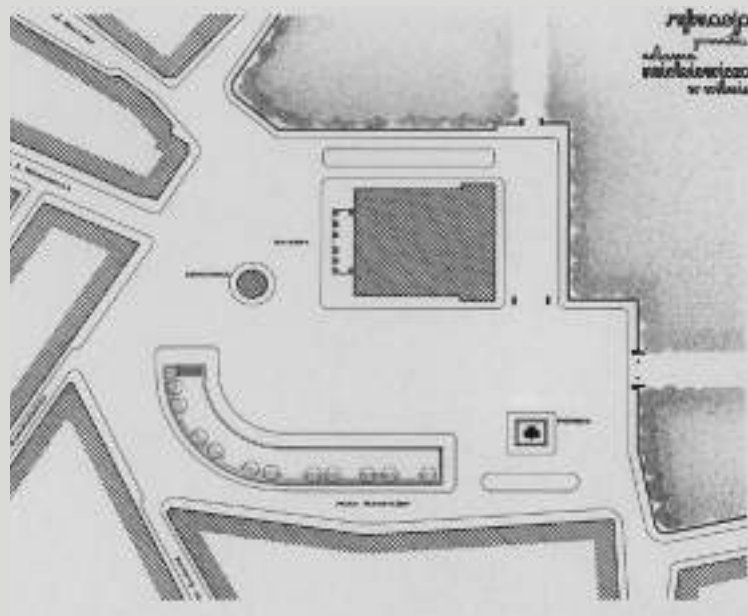
87

Adamo Mickiewiczaus paminklo
Vilniuje konkursinių projektų paroda,
fotografas J. Buþhak, 1925–1926

88, 89

Adamo Mickiewiczaus paminklo
Vilniuje konkursinis projektas,
skulptorius M. Lubelski,
fotografas J. Buþhak, 1925–1926

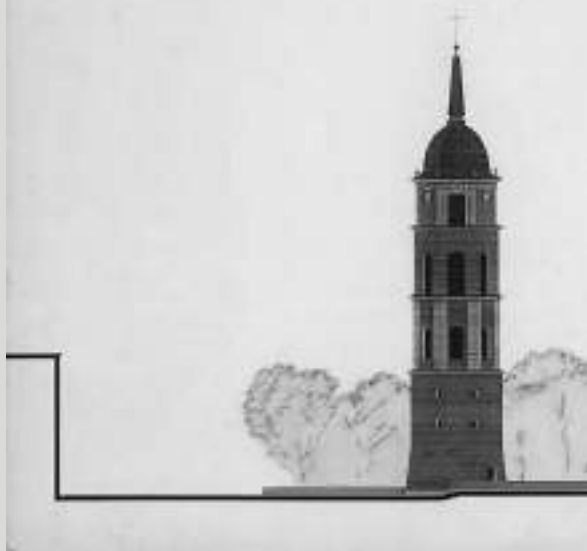

97-99

Adamo Mickiewiczaus paminklo Vilniuje
konkursinis projektas: planas, vizualizacija
ir paminklo maketas, architektas Cz. Przybylski,
fotografas J. Bułhak, 1931–1932

projekt pomnika Adama Mickiewicza w Wilnie
skala 1:200
strona CD.

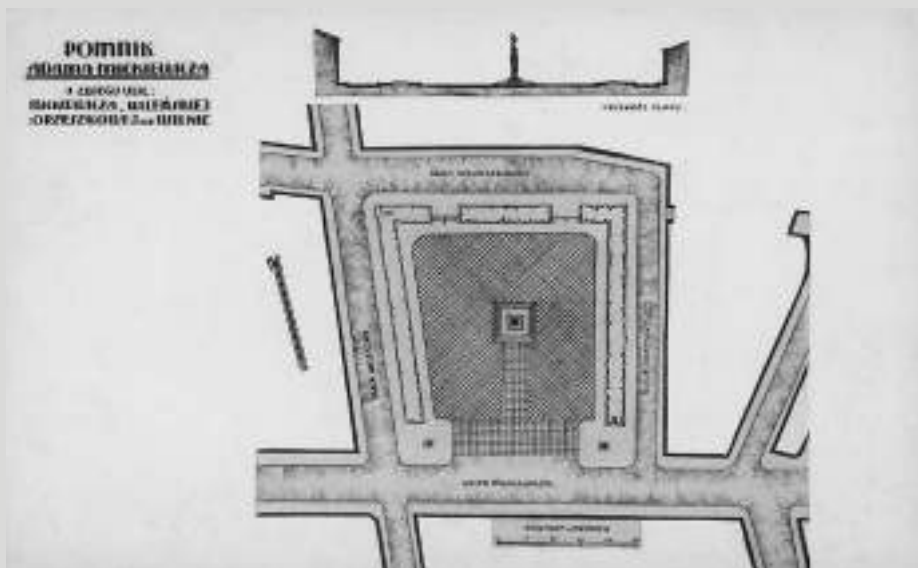
projekt pomnika Adama Mickiewicza w Wilnie
skala 1:200
strona AB.

100, 101

Adamo Mickiewicziaus paminklo Vilniuje
konkursinis projektas, architektas T. Tołwiński,
1931–1932

102, 103

Adamo Mickiewicziaus paminklo Vilniuje
konkursinis projektas: planas ir vizualizacija,
skulptorius H. Kuna, 1931–1932

104

Adamo Mickiewicziaus paminklo maketas
dab. Gedimino prospekte, skulptorius H. Kuna,
1932–1939

109

Žemės paėmimo ceremonija prie Adamo Mickiewicziaus pamėgto ąžuolo: archeologas Włodzimierz Antoniewiczus, dailininkas Ferdynand Ruszczycas, Vilniaus vaivada Władystaw Raczkiewiczus ir kiti, fotografas L. Siemaszko, 1929

akyse. Prisiminimuose apie Ruszczycą fotografas Janas Bułhakas rašė:

Jis [Ruszcycas] tampa patyrusiu ir atsidavusiu politiku ir diplomatu [...]. Nusprendžia įtikinti svetimuosius, kad Vilnius ir Vilnija buvo ir yra lenkų ne tik skaičiumi, tęstinumu ir šimtmetinio valdymo teise, bet ir savo dvasia, gyvenimo būdu, kalba, ilgaamžės kultūros pobūdžiu ir reiškimusi. Nusprendžia jiems išaiškinti, kad šiame krašte egzistuoja tvirta tautinė savimonė, netelpanti į jokių kitos valstybės, išskyrus lenkų, rėmus. [J]is vykdo naująjį „kulturkampfą“, ne tik garbingesnę, bet ir sėkmingesnę už Bismarko.⁴⁵⁶

Kad Ruszczyco pastangos nebuvo jo asmeninė iniciatyva, o bendras Vilniaus, Vilniaus krašto ir visos Lenkijos reikalas, rodo 1923 m. jam suteiktas Lenkijos atgimimo ordinas (lot. Polonia Restituta), kurį Antrosios Žečpospolitos vyriausybė įteikė jam už nuopelnus prijungiant Vilnių ir Vilniaus žemę prie Lenkijos⁴⁵⁷.

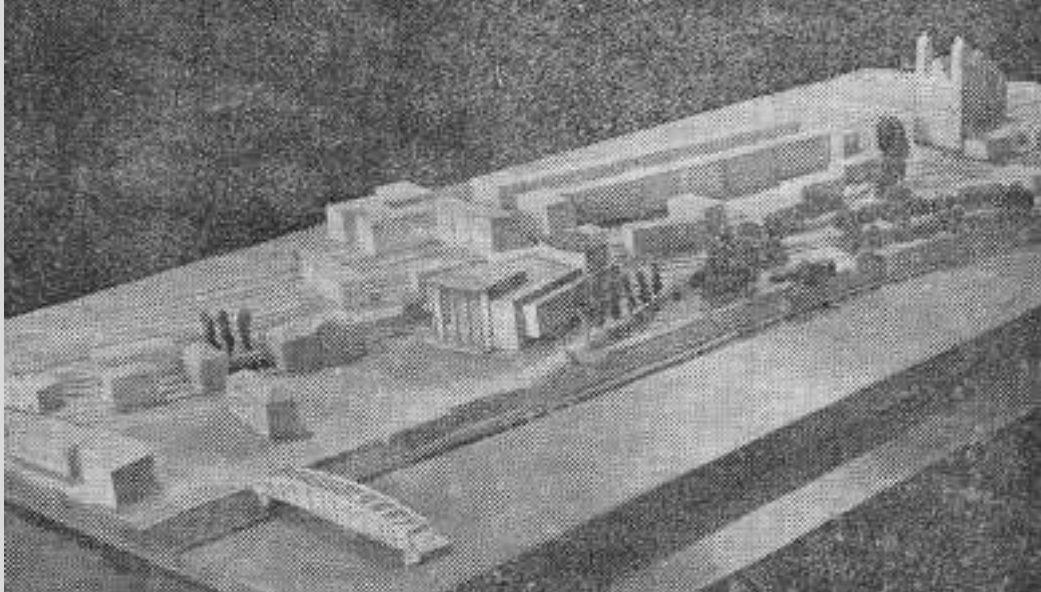

114

Darbininkų kolonijos Miškininkuose (netoli dab. Gerosios Vilties žiedo) projektas, Vilniaus generalinio plano dalis, architektai V. Landsbergis-Žemkalnis, J. Kobzakowski, J. Dumnicki, Z. Czech, K. Biszewski, V. Espenhan, 1942–1943

115

Vilniaus operos ir baleto teatro (centre) ir jo apylinkių maketas, architektas V. Landsbergis-Žemkalnis, 1941

JERARH VILNIUSI POKYTO REGULIACIJAI
PROJEKTAS
M 1:2500

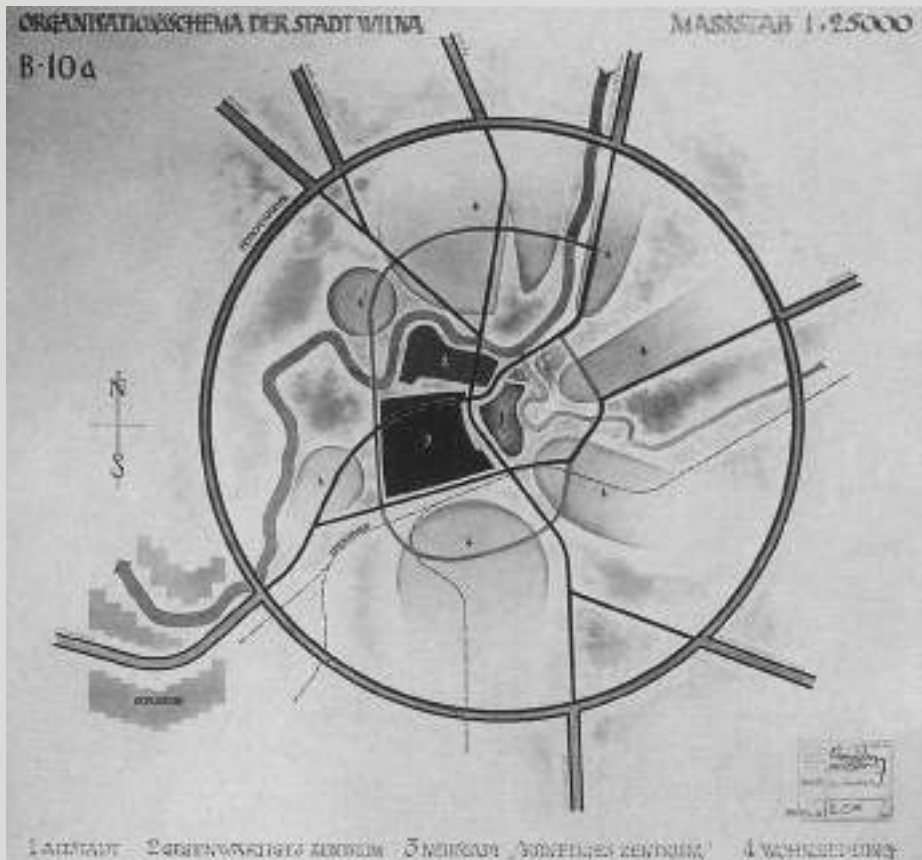

116

Senojo Vilniaus miesto reguliacijos projektas, architektas K. Biszewski, Vilniaus generalinio plano dalis, 1942–1943

117

Vilniaus zonavimo brėžinys:
1. Senamiestis; 2. Dabartinis miesto centras;
3. Būsimasis miesto centras; 4. Gyvenamieji kvartalai, Vilniaus generalinio plano dalis, architektai V. Landsbergis-Žemkalnis, J. Kobzakowski, J. Dumnicki, Z. Czech, K. Biszewski, W. Espenhan, 1944

Rekonstruota Katedros aikštė iš
Aukštutinės pilies vakarų bokšto,
fotografas S. Kolupaila, 1942

SCHNEEPLASTIK

v. Jos. Edlbauer-München v. d. Kathedrale Wilna
Januar 1942

tačiau ekstremalioomis karo sąlygomis jos efektyviai bent trumpam kolonizuodavo Vilniaus viešąją erdvę ir atlikdavo propagandines užduotis.

Kitokio pobūdžio buvo sumanymas pakeisti Šv. Kazimiero bažnyčios kupolo šalną. Tai buvo Vilniuje gyvenusių lietuvių ir Katalikų bažnyčios iniciatyva, įgyvendinta už privačias lėšas. Pasak spaudos, savivaldybės statybos biuro komisija 1942 m. apžiūrėjo pastatą ir konstatavo, kad jo šalmo konstrukcijas reikia skubiai sutvirtinti, nes jos pažeistos 1941 m. mūšių metu⁵⁶⁴. Ta proga buvo nutarta atsikratyti rusiško svogūno formos šalmo, kuris buvo užkeltas ant Šv. Kazimiero bažnyčios žibinto dar 1868 metais. 1917 m. bažnyčia buvo grąžinta katalikams, bet jos išorė nebuvo pakeista. Taigi sprendimas atkurti pirmykštį šalną, kuris buvo Lietuvos šventojo globėjo LDK karalaičio Šv. Kazimiero karūnos formos, turėjo lietuviams didelę simbolinę reikšmę (plg. il. **7** ir **128**)⁵⁶⁵.

Šv. Kazimiero bažnyčios žibinto šalmo rekonstrukciją inicijavo ir įgyvendino vyriausiojo miesto inžinieriaus Landsbergio-Žemkalnio remiamas architektas Jonas Mulokas (1907–1983)⁵⁶⁶. Ištyręs istorinę medžiagą Mulokas parengė karūnos formos šalmo projektą⁵⁶⁷, o Landsbergis-Žemkalnis sukūrė metalinį kryžių virš jo⁵⁶⁸. Architektų prisiminimuose rašoma, kad darbai buvo finansuoti iš bažnyčiose surinktų aukų⁵⁶⁹. Šalmo statybai buvo panaudota išardytojo svogūno paaukuota skarda ir varis. Nepaisant sudėtingų rekonstrukcijos sąlygų, šalmas buvo užbaigtas 1943 m. kovo 4-ąją, Šv. Kazimiero dieną⁵⁷⁰.

Naujasis šalmas pakeitė Vilniaus senamiesčio panoramą. Tai buvo ryškus vietinės iniciatyvos atvejis, lygintinas su Trijų Kryžių pastatymu Pirmojo pasaulinio karo metais. Reicho administracija projekte nedalyvavo, bet toleravo lietuvių sumanymą ir paskelbė apie jį vietinėje vokiečių kalba leistoje spaudoje⁵⁷¹. Stačiatikiško svogūno panaikinimas buvo jai priimtinas, o pats sumanymas priminė apie rusų valdžios padarytas skriaudas. Rekonstrukcija turėjo byloti apie teisingesnę elgesį su vietiniais gyventojais ir padėti skleisti antibolševikinę propagandą. Tad toleruoti projektą naciams, „išvadavusiems“ Vilnių iš bolševikinio teroro, buvo naudinga.

127

Ledo skulptūra „Marso vežimas“ Katedros aikštėje, skulptorius kapralas J. Edelbauer, 1942

128

Gedimino gatvė 1942 m. balandžio 20 d.,
papuošta fiurerio gimtadienio proga,
fotografas S. Kolupaila.

129

Šv. Kazimiero bažnyčios kupolo šalmas,
pastatytas 1943 m. pagal architekto J. Muloko
projektą, fotografas A. Vasilenko, 2006

130

Naujojo Vilniaus centro vizualizacija: matyti neoklasicistinis Operos ir baleto teatras, Tarybų rūmų bokštas dab. Lukiškių aikštėje ir Pergalės parkas ant Tauro kalno, architektas V. Mikučianis, 1949

131

Armėnijos SSR delegacijos atvykimas į sovietų valdžios Lietuvoje dešimtmečio šventę, Architektūros reikalų valdybos viršininkas Jonas Kumpis-Kumpikevičius antras iš dešinės, fotografas V. Vanagaitis, 1950

132

Vilniaus miesto vykdomojo
komiteto pirmininkas Petras Kareckas,
fotografas A. Fatiejevas, 1946

133

Vilniaus miesto vyriausiasis
architektas Vladislovas Mikučianis,
fotografas E. Šiško, 1968–1969

Vilniaus generalinis planas ir naujasis miesto centras

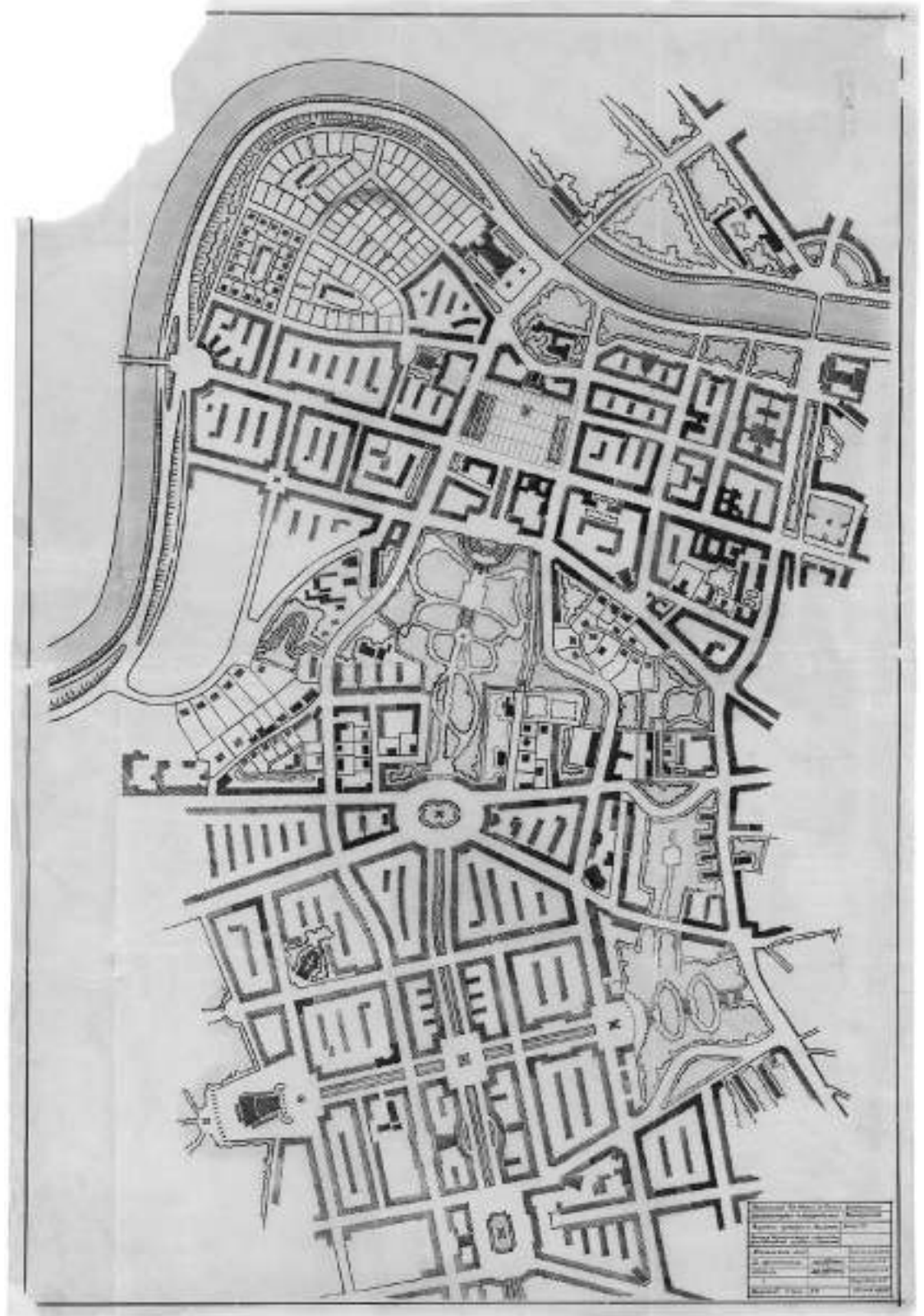
Nors Vilnius visuomet buvo daugiau ar mažiau svarbios administracinės teritorijos centras, tik sovietai taip energingai ėmėsi jo pertvarkos. Socialistinis Vilnius buvo kuriamas kompleksiskai: rengiamas sovietinio Vilniaus generalinis planas, projektuojamas naujas miesto centras, naikinami seni paminklai, atidengiami nauji, statomi sovietinės stilistikos reprezentaciniai pastatai, uždaromos bažnyčios, kuriami muziejai⁶¹⁶. Propagandinis spaudos aparatas visas šias priemones optimistiškai ir pompastiškai pristatydavo dienraščiuose ir žurnaluose.

1945 m. birželį žurnale „Jaunimo gretos“ Architektūros valdybos viršininkas Kumpis-Kumpikevičius rašė: „Miesto architektų pagamintas pirmas generalinio plano schemos variantas jau buvo apsvarstytas vietinių įstaigų atstovų ir atvykusios iš Maskvos architektų ir akademikų brigados. Bendri generalinio plano pagrindiniai dėsniai buvo pripažinti ir tik smulkmenose buvo padaryta keletas nurodymų plano patobulinimui.“⁶¹⁷ Pristatytasis generalinis planas numatė ne tik atstatyti per karą sugriautą miestą, bet ir rekonstruoti jį pagal sovietinius miestų planavimo principus.

Konstatuota, kad Vilniui reikalingas naujas, sovietinis centras, atspindėsiantis naują respublikos vystymosi etapą. Pasak Mikučianio, svarstytos dvi centro vystymo vietos: tarpukariu Romualdo Gutto komandos numatytoji kalva dab. Mindaugo gatvės rajone arba Tarybų (dab. Lukiškių) aikštė⁶¹⁸. Vilniaus architektūros dirbtuvėse tebedirbęs Biszewskis 1945 m. toliau plėtojo ir sovietiniams poreikiams pritaikyti bandė tarpukariu sukurtą „buržuazinę“ naujojo miesto centro viziją (il. **134**)⁶¹⁹, tačiau ši buvo ideologiškai nepriimtina ir toliau nebevystyta. Pasirinkta Tarybų aikštė. Sprendimas buvo grindžiamas miesto plėtros į vakarus tendencija ir būtinybe organiškai Gedimino gatve (dab. Gedimino pr.) susieti naująjį miesto centrą su senuoju, buvusiu Pilies (dab. Katedros) aikštėje. Viena

134

Naujojo Vilniaus centro ant dab. Algirdo
gatvės ašies projektas, architektai
K. Biszewski, V. Mikučianis, 1945

LEGEND	
[Symbol]	Water
[Symbol]	Streets
[Symbol]	Buildings
[Symbol]	Parks
[Symbol]	Public Buildings
[Symbol]	Churches
[Symbol]	Factories
[Symbol]	Warehouses
[Symbol]	Shops
[Symbol]	Residential
[Symbol]	Government
[Symbol]	Education
[Symbol]	Health
[Symbol]	Religion
[Symbol]	Industry
[Symbol]	Commerce
[Symbol]	Transportation
[Symbol]	Utilities
[Symbol]	Other

VILNIAUS
CENTRO ATRAM

г. ВИАЬ
ОПОРНЫИ П
ВО РОСТОВЕ

135, 136

Ant dab. Gedimino prospekto ašies numatyto naujojo Vilniaus centro teritorijos situacija ir būsimąjo centro planas, architektas V. Mikučianis, 1949

137

Lenino paminklo Tarybų (dab. Lukiškių)
aikštėje statyba, 1952

Černiachovskio vardu. Stelos vietoje netrukus turėjo atsirasti paminklas su generolo figūra.

Meno reikalų valdybos prie SSRS Ministrų tarybos kuruotas Černiachovskio įamžinimo projektas prasidėjo 1946 m., paskelbus visasąjunginį konkursą generolo paminklui Vilniuje. Konkursą laimėjo Tomskis. 1947 m. pabaigoje skulptorius pateikė baigtą paminklo maketą ir tikėjosi jį pastatyti iki ketvirtųjų Lietuvos „išvadavimo“ metinių, t. y. 1948 m. liepos.⁶⁶⁹ Tačiau paminklo statyba ir aikštės sutvarkymo darbai vis strigo. Po dvejų metų tylos spauda pranešė, kad visus paminklo statymo darbus numatyta baigti iki dešimtojo sovietinės Lietuvos jubiliejaus 1950 m. liepą. Vėliau data nukelta į 1950 m. lapkričio 7 d. (ruošiantis minėti 33-iasias Spalio revoliucijos metines). Ir tik 1950 m. lapkričio 21 d. pranešta, kad paminklas Černiachovskiui baigtas. Atidengtas jis buvo niekuo neypatingą tų pačių metų gruodžio 10 d. – matyt, nutarta nebelaukti kitos garbingos datos. Tokių svarbių projektų vilkinimas dar kartą įrodo, kad Vilnius neturėjo reikiamų išteklių (ne tik lėšų, bet ir darbo jėgos bei patirties) trokštamam miesto įvaizdžiui kurti.

Lyginant su Stalino ir Pergalės paminklais, kurie buvo universalūs, visoje SSRS paplitę viešosios erdvės politinio ženklavimo simboliai, Černiachovskio paminklas atspindėjo įvietintą, Lietuvoje sovietinę valdžią turėjusį legitimuoti naratyvą, kuriame buvo pabrėžiamas lemiamas SSRS ir Komunistų partijos vaidmuo sprendžiant Vilniaus politinės priklausomybės klausimą.

Tomskio paminklą Černiachovskiui sovietinės dailės tyrinėtojai apibūdino kaip vieną geriausių šio menininko darbų ir vieną ryškiausių socialistinio realizmo stilistikos karvedžių skulptūrų apskritai⁶⁷⁰ (il. 150). Paminklas vaizdavo tipišką sovietinės armijos herojų-nugalėtoją. Paminklas Vilniuje tarnavo kaip sovietinės karinės galios, pergalės Antrajame pasauliniame kare prieš nacistinę Vokietiją ir iš lenkų atimto Vilniaus grąžinimo Lietuvai simbolis. Užrašas lietuvių kalba „Armijos generolui Černiachovskiui I. D. nuo lietuvių tautos“ ir „išvaduotojus“ pasitinkantys dėkingi lietuviai, pavaizduoti bronziniuose postamento reljefuose (skulpt. Tomskis), iliustravo Vilniaus grąžinimo mitą ir simboliniais

152

Žaliasis tiltas, priekyje skulptūrinė grupė
„Mokslo jaunimas“ (1952–2015),
skulptoriai J. Mikėnas, J. Kėdainis, 1952,
fotografas J. Vaicekauskas, 1963

154

Antakalnio sovietų karių memorialas,
architektai L. Kazarinskij, A. Kolosov, 1951

158

Vinco Kudirkos paminklas Vilniuje,
skulptorius A. Sakalauskas, 2009,
fotografas A. Vasilenko, 2018

159

Lenino paminklas Odesoje,
skulptoriai M. Manizer, S. Manizer,
fotografas G. Garbuzov, 1967

Rasa Antanavičiūtė
Menas ir politika
Vilniaus viešosiose erdvėse

20 a. pirma pusė

monografija

Tiražas
1 000 egz.

Išleido
Leidykla LAPAS
lapasbooks.com

Naujasis miesto centras ant dab. Mindaugo gatvės kalvos: detalaus užstatymo studija ir susisiekimo tinklas, Vilniaus generalinio plano dalis, architektai V. Landsbergis-Žemkalnis, J. Kobzakowski, J. Dumnicki, Z. Czech, K. Biszewski, V. Espenhan, 1942-1943

Rasa Antanavičiūtė tyrinėja istoriją, kad suprastų ir paaiškintų šiandienos procesus. Knygoje ji nuosekliai pasakoja apie Vilniaus viešųjų erdvių simbolinio ženklavimo raidą 1895–1953: nuo vėlyvosios Rusijos imperijos iki stalininės Sovietų Sąjungos. Skaitytojams prieš akis iškyla aikštės ir paminklai, gimę iš skirtingų politinių paskatų, atskleidžiama, kaip viena kitą keitusios valdžios įsivaizdavo ir formavo miestą. Vaizdų tekstą dar labiau pagyvina virš 150 Vilniaus kaitą iliustruojančių archyvinių nuotraukų ir atvirukų iš Lietuvoje ir svetur sukauptų atminties institucijų rinkinių. Kai kurie vaizdai publikuojami pirmą kartą.

Menotyrininkė Rasa Antanavičiūtė kuruoja šiuolaikinio meno projektus, nuo 2011 m. yra Vilniaus dailės akademijos Nidos meno kolonijos vykdomoji direktorė.

Autorė yra talentinga meno istorikė ir ne mažiau talentinga pasakotoja. Atverdama naujus Lietuvos istorinės sostinės pažinimo horizontus **Antanavičiūtė įtikinamai parodo, kaip devyni politiniai režimai skubėjo pakeisti miesto aplinką, kad pasisavintų svarbiausias Vilniaus viešąsias erdves.**

Giedrė Jankevičiūtė
meno istorikė

Kodėl mums vis dar svarbus simbolinis reprezentavimas? **Kokiu pagrindu kuriame atmintį? Kaip memorialai rašo istoriją? Ar paminklai yra praeities šmėklos? O gal priešingai – mūsų neurotiškos dabarties simptomai?**

Savalaikė, argumentuota ir išsamiai tyrimu pagrįsta Rasos Antanavičiūtės knyga susieja meno ir politikos dimensijas, kurios leidžia užduoti (į-) ir (iš)paminklinimo kartėlių lydinčius klausimus.

Kristupas Sabolius
filosofas

Šios knygos svarbi žinia gali nuteikti pesimistiškai – pasirodo, **Vilnius jau daugiau nei šimtą metų užkeiktas ginčytis dėl memorialinių paminklų. Bet knygos turinys nuteikia optimistiškai:** autorė tiesiog meistriškai atskleidžia šią netikėtai įdomią miesto dramą, – tai ekspertinis žvilgsnis į 20 a. pirmos pusės atminties politiką pačia geriausia prasme. **Ir kiekvienas, kas knygą perskaitys, prisidės prie prakeiksmo išsklaidymo.**

Tomas Vaiseta
istorikas

lapasbooks.com

9 786098 198119